

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/11/devavari-zoltan-az-illuzio-eroszaka-az-első-délszláv-állam-eszme-es-politikatortenete-1914-1941-09-03-02/>

Dévavári Zoltán

Az illúzió erőszaka

Az első délszláv állam eszme- és politikatörténete (1914–1941)

II. rész (1929–1941) ¹

Több, mint két évtizeddel a második Jugoszlávia szétesése után az utódállamokban, de az egyetemes történetírásban sincs egyértelmű megítélés a délszláv népek 20. századi egységes államával – Jugoszláviával, és annak történelmével kapcsolatban. A sérelmi politizálás, a kizárólagos etnocentrikus megközelítés, a közelmúlt véres eseményeinek eltérő értelmezése és azoknak a múlttal való érzelmileg is túlfűtött egybeamosása napjainkban is kifejezetten és hatványozottan érezteti hatását. Az írás arra összpontosít, hogy az elmúlt évtizedekben a téma jeles délszláv szakemberei által elkészített nagyvű munkák és monográfiák segítségével hívásával rekonstruálja a jugoszláv állam születésének körülményeit, feltárja annak belpolitikai működésében lévő zavarok ok-okozati összefüggéseit, s végezetül pedig levonja belőlük az érzelmi és ideológiai kliséktől mentes következtetéseket.

A diktatúra időszaka (1929–1934)

A királyi udvar hosszas előkészületek után 1929. január 6-án adta ki azt a proklamációt, amelyben Sándor király hatályon kívül helyezte az 1921-es Vid-napi alkotmányt, feloszlatta a parlamentet, betiltotta a politikai pártokat, lényegében minden hatalmat magához ragadott, s kinevezte a *Petar Živković*² tábornok vezetése alatt álló új kormányt.

Hogy a szerb királyi udvar megnyerje a horvát gazdasági elitet, a Živković vezetésével álló kormányban a radikális és demokrata politikusok mellett öt horvát gazdasági szakember is tárcát kapott, s abba bevették Anton Korošec szlovén politikust is.³ Mindez azonban rövid életű volt; az integratív jugoszlavizmus erőltetése miatt a horvát tömegeket továbbra sem sikerült lecsendesíteni, sőt Korošec, és a radikális politikusok egy jó része is rövidesen szembefordult az udvarral.⁴

Hogy a szerb politikai elit egy jelentős része rövidesen szintén az eszmei és politikai barikádok túloldalán találta magát, annak az okai prózaiak voltak. Sándor ugyanis szentül hitt abban, hogy a nemzetállami lét megteremtése után olasz és német mintára lehetséges felülről, hatalmi ráhatással, figyelmen kívül hagyva a 19. századi nemzetté válás befejezett tényét, megteremteni az egységes jugoszláv nemzetet. Ezért a nyílt diktatúra bevezetésével egyidejűleg a nyers erőszak erejével az integratív jugoszlavizmus kötelezővé tétele már a szerb nemzeti érdekeket is sértette.

Míg a szerb politikai elit 1929-ig a szerb szupremácia biztosítása miatt támogatta a centralizációt, Sándor király a felülről történő nemzetteremtés céljából kénytelen volt lemondani az állam nagyszerb jellegének a hangsúlyozásáról. Mindez természetesen

Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikatörténete (1914–1941)

II. rész (1929–1941)

vezetett konfrontációkhoz; a „régiek és újak” harcához, ahhoz a tényhez, hogy a diktatúra bevezetésével felemelkedőben volt egy olyan új, fiatal politikai nemzedék, amely előmenetelét, hatalmi térnyerését az uralkodóhoz kötve, önmagát ortodox jugoszlávként határozta meg a húszas évek polgári politikusaival szemben. Ezt a helyzetet tovább bonyolította az ószerbiai és az új, birtokba vett „prečani”⁵ területeken élő szerb politikai elit közötti rivalizálás is. Míg az előbbiek a centralizációval a kiteljesedett ország egész területén igyekeztek megőrizni hatalmi befolyásukat és súlyukat, addig az utóbbiak ezzel éppen ellenkezőleg; saját hatalmi pozícióik térvesztése miatt kerültek velük és a központosítással óhatatlanul szembe. Lényegében ez volt a valódi oka és a mozgatója az integratív jugoszlavizmus első, legvérmesebb szószólójának, Svetozar Pribičević 1927-es pálfordulásának is.

Sándor azonban nemcsak a „rég világ” szerb elitjével konfrontálódott, hanem a velük elkeseredett harcot vívó horvátokkal is, akik 1929-ig, de azután is elsősorban a horvát nemzeti kiteljesedés ellehetetlenülése miatt már az ország születése óta konstans belpolitikai harcot vívtak a horvát nemzeti érdekek elérése céljából. A helyzet paradoxonja azonban mégiscsak az volt, hogy a királyi diktatúra, amely felülről, a hatalmi eszközökkel erőltetett jugoszláv integráció, a nemzet „csinálás” szellemében bizonyos formában a nagyszerb nemzeti elképzeléseket is háttérbe szorította. Ez vezetett el oda, hogy a horvát tömegek az addigi föderális átrendeződés követelése helyett, gyors és radikális fordulatot véve, egyre inkább a jugoszláv állam szétverésének, a horvát nemzeti kiteljesedés csúcsát jelentő nemzetállami lét irányába mozdultak el.

Mindez persze 1929 elején még nehezen volt előrelátható, így Sándor az integratív jugoszlavizmus hivatalos ideológiának a szellemében, 1929. október 3-án az ország nevét Jugoszláviára nevezte át, s alapjaiban szervezte át a közigazgatást is. A királyság területét az addigi 33 adminisztratív körzet helyett, a történelmi múltat negligáló kilenc bánságra osztották fel (Dravska, Savska, Vrbaska, Primorska, Drinska, Zetska, Vardarska, Moravska, Dunavska). A bánságok határait úgy alakították ki, hogy azok többségében (Vrbaska, Drinska, Dunavska, Moravska, Zetska, Vardarska) a szerbek etnikai túlsúlyát biztosítsák. A bánságok a valóságban végrehajtó szervként működtek, azok semmilyen autonómiával nem bírtak, vezetőit, a bánokat, személyesen a király nevezte ki.⁶

Mindezzel végbement a királyi hatalom totális centralizációja, a monarchodiktatúra kiépülése. Ettől kezdve Sándor kezébe összpontosult a végrehajtói, a törvényhozói és az igazságszolgáltatási hatalom. A minisztereket a király nevezte ki, azok neki tartoztak felelősséggel, külföldön kizárólag az uralkodó képviselhetette az országot, ő volt a legfőbb hadúr, s kizárólagos joga volt az Állami Bíróság tagjainak a kinevezésére. Személye sérthetetlen volt, tetteiért senkinek sem tartozott felelősséggel.⁷

A parlament feloszlásával és az alkotmány hatályon kívül helyezésével egy időben, 1929. január 6-án módosították az 1921-es Államvédelmi Törvényt, az ún. OBZNANA-t is, s rövidesen újabb letartóztatási hullám söpört végig az országon. Március 10-én feloszlatták a politikai pártokhoz köthető terroregységeket (HNAO, SRNAO, ORJUNA), május 18-án letartóztatták, majd internálták Svetozar Pribičevićet,⁸ 1930. január 4-én pedig Radić utódját, *Vladimir Mačeket*⁹ is elfogták.¹⁰

A letartóztatások, az erőteljes centralizáció és az integratív jugoszlavizmus hivatalos államideológiává tétele azonban nem érte el a várt hatást. Az erőszak nemhogy alábbhagyott volna, hanem éppen ellenkezőleg – eskalálódott: *Ante Pavelić*¹¹ vezetésével megjelent az Usztasa Mozgalom¹², Macedóniában pedig a VMRO¹³ nyert egyre nagyobb

Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikatörténete (1914–1941)

II. rész (1929–1941)

teret, s ezzel immáron nem az ország föderális átszervezésével kapcsolatos nézetek, hanem egyenesen a jugoszláv állam szétverése, a függetlenedés eszménye került előtérbe.

Ráadásul a nagy gazdasági világválság 1930-ban már Jugoszláviában is egyre jobban éreztette hatását. Mindez a falvakban a mezőgazdasági árucikkek árának zuhanását és a túladóztatások miatti gyors eladósodást, valamint mintegy 450 ezer éhező családot eredményezett.¹⁴ A súlyos gazdasági helyzet és az elhatalmasodó állami korrupció, a kiélezett etnikai feszültségek ismét robbanással fenyegettek. A királyi udvar mozgásterét az is szűkítette, hogy a diktatúra az általa alkalmazott módszerek miatt külpolitikailag is kezdett elszigetelődni. Egyre inkább világossá vált, hogy az 1929-es politikai rendszer már csak rövid ideig tartható fenn, s eljött az ideje a nyílt diktatúráról a látszólagos alkotmányi keretek közé való visszatérésre.¹⁵

1931. szeptember 3-án felállt a második Živković kormány, Sándor király pedig hivatalosan is bejelentette, hogy uralkodásának tizedik évfordulója alkalmából új alkotmányt „ajándékoz népének”, s november 9-ére választásokat írnak ki.¹⁶ Az oktrojált alkotmány azonban továbbra is centralizált államként definiálta az országot, megtartotta az 1929-ben bevezetett bánági intézményt is, s bár visszaállította az Országgyűlést, ugyanakkor annak ellenőrzésére felsőházként létrehozta a Szenátus intézményrendszerét.¹⁷ Az alkotmány értelmében a nemzeti és az állami egységet továbbra is a király testesítette meg. A kormány tagjait saját bizalmi embereiből továbbra is az uralkodó nevezte ki.¹⁸

A november 9-i választásokon végül teljesen ellehetetlenítették az ellenzék indulását, így azon egyetlen egy – kormánypárti – lista vett részt. A helyzet fonákságát mutatja az is, hogy maga a kormánypárt is csak a választások után, 1931. december 15-én alakult meg Jugoszláv Radikális Paraszt Demokrácia néven (1933. június 20-án a nevét Jugoszláv Nemzeti Pártra változtatta). A kormánypárt az integratív jugoszlavizmus ideológiája mentén szerveződött, abban a vezető szerepet a volt radikális és demokrata politikusok játszották. Mindez azonban korántsem volt súrlódásmentes: ekkor lépett ugyanis színre és követelt helyet, befolyást magának az új nemzedék, amely az 1920-as évek csatározásaiból kimaradva a polgári politikusokkal ellentétben az integratív jugoszlavizmus ideológiájának egyedüli letéteményesének tartotta önmagát.¹⁹ Ilyen előzmények után, az egypárti parlament 1931. december 7-én, míg a szenátus 1932 januárjában kezdte meg a munkáját.

Živković napjai azonban ekkor már meg voltak számlálva. 1931 októberében ugyanis a kommunista agitáció hatására előbb a belgrádi, majd a zágrábi és a ljubljanoi egyetemisták kezdtek el tüntetni. Az elégedetlenség rövidesen a falvakra is áttért; a túladóztatás miatt felgyülemlt adótartozások miatt Montenegróban masszív demonstrációk kezdődtek a kormány ellen, a boszniai Prijedorban pedig éhséglázadás tört ki – a helyi parasztság fosztogatni kezdte az élelmiszerraktárakat.²⁰

Živković tábornok végül 1932. április 4-én lemondott, előbb *Vojislav Marinković*²¹, majd az integratív jugoszlavizmust zsigerből elutasító, nagyszerb radikalizmus egyik szószólója *Milan Srškić*²² alapított kormányt. Srškić másfél éves kormányzása alatt dühöngött az állami terror: a letartóztatások mindennaposá váltak, azonban ez sem az egyre erősödő kommunista, de az éledező polgári ellenállást sem tudta megtörni.

Annak ellenére, hogy az 1929-es módosított államvédelmi törvény jogilag ellehetetlenítette az egykori Radić–Pribičević-féle Paraszt–Demokrata Koalíció legális működését, annak vezető személyiségei az eltelt évek ellenére továbbra is tartották a kapcsolatot. 1932. november 7-én elérkezettnek látták az időt arra, hogy személyesen is megvitassák az ország politikai helyzetét.²³ A zágrábi találkozón az ellenzék éles támadást

Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikatörténete (1914–1941)

II. rész (1929–1941)

intézett a kormány ellen, követeléseiket „zágrábi pontok” néven hozták nyilvánosságra. Ezekben elítélték az integratív jugoszlavizmusba csomagolt nagyszerb hegemoniát, s követelték az ország alkotmányos helyzetének a rendezését.²⁴

Mindez láncreakciót váltott ki; sorra jelentek meg a hasonló téziseket megfogalmazó ljubljanoi, majd szarajevói pontok, s ekkor jelent meg a baloldali Parasztszövetség kiáltványa, az Újvidéki Rezolúció is, amely a Magyarországtól elcsatolt egykori Délvidék alkotmányos helyzetének a rendezését követelte.²⁵ A hatalom pedig úgy reagált, mint eddig mindig: az időközben a horvát ellenzék vezetőjévé lett Mačeket ismét letartóztatták, s három év börtönbüntetésre ítélték.²⁶

Srškić nyilvánosan felvállalt nagyszerb koncepciója azonban idővel már az udvar számára is teherré vált. Így 1934 januárjában az ugyan szintén nagyszerb eszméket valló, de pragmatizmusból az integratív jugoszlavizmus eszményét elfogadó, mérsékeltebb *Nikola Uzunovićot*²⁷ nevezte ki Sándor király kormányfőnek. A konszolidáció lehetőségét azonban elsodorták a felgyorsuló események. 1934. október 9-én a Marseille-be látogató Sándor király ellen az Usztasa VMRO összeesküvők sikeres merényletet követtek el.²⁸

Kényszerpálya és kiútkeresés (1934–1941)

Bár a merénylet sikerült, a stratégiai célt – az ország felbomlasztását – nem sikerült elérni. Mindebben a kulcsszerepet a politikai élettől eddig tartózkodó *Pál herceg*²⁹ játszotta, aki a kiskorú *II. Péter*³⁰ király nevében régensként kormányozva meglepő gyorsasággal és határozottsággal vette át az ország vezetését. A kiélezett belpolitikai helyzetben Uzumovićnak már nem sok ideje maradt hátra, 1934. december 20-án *Bogoljub Jevtić*³¹ alakíthatott kormányt.³² A kormányfőváltással lényegében minden ott folytatódott, ahol abbamaradt. Bár Jevtić megbékélést hirdetett, a valóságban tovább folytatódtak a letartóztatások. Višegrádban³³ ekkor került felállításra az első jugoszláv koncentrációs tábor, Horvátországban pedig több helyen véres összetűzésekre került sor a csendőrség és a helyi lakosság között.³⁴

A kulminálódó erőszak vezetett végül oda, hogy 1935. május 5-ére újabb választásokat írtak ki, melyen végre az ellenzék is indulhatott. A voksolásokat menetrendszerűen kísérő nyers erőszak és a csalások sorozata a kormánypárt győzelmét hozta 1,7 millió szavazattal, míg a Maček vezetése alatt álló Egyesült Ellenzék 1 millió szavazatot kapott.³⁵ A választójogi törvény is a hatalom totális bebetonozását biztosította, s így a kormánypárt végül 303, az ellenzék pedig 67 helyet kapott a parlamentben.³⁶

Az ellenzék a választási visszaélések és a választási törvény igazságtalanságai miatt végül bojkottálta az országgyűlést, ám az erőszak kulminálódása és a választási csalások miatt Jevtićnek is távoznia kellett. Az új kormányt a volt Szlovén Néppárt és a JMO politikusaival szövetségben *Milan Stojadinović*³⁷ alakíthatta meg.

Stojadinović miniszterelnöki kinevezése azonban szakadást okozott az addig egységes kormánypárti képviselőcsoportban, mert egy jelentős részük Jevtić híveként gyakorlatilag (ismételt paradoxon: királyhű) ellenzéki szerepet vett fel a parlamentben.³⁸ Ez vezetett végül oda, hogy Stojadinović, Korošec és *Spaho*³⁹ létrehozták az új kormánypártot, a Jugoszláv Radikális Közösséget. Az új politikai formáció ideológiáját tekintve lényegében nem sokban különbözött elődjétől a Jugoszláv Nemzeti Párttól, azonban az lényeges különbség volt, hogy míg az előbbit hatalmi szóval, gyakorlatilag Sándor király felülről vezényelve, kizárólag a

**Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikátörténete
(1914–1941)
II. rész (1929–1941)**

hozzá lojális karból hozta létre, addig az utóbbi három volt történelmi párt – a Radikális, a Jugoszláv Muzulmán Közösség és a Szlovén Néppárt – vezetógarnitúrájának az egyesülésével jött létre. Mindez egyben azt is jelentette, hogy Stojadinović a horvát kérdés háttérbeszorításának a céljából gyakorlatilag kiegyezett a szlovén és bosnyák politikai elittel, s világosan elhatárolva, egymás közt feudumként leosztva a politikai, gazdasági érdekszférákat.

Az udvarnak a szlovén és a bosnyák politikai elittel megkötött „paktuma” ellenére azonban az ország decentralizációjának a kérdésében nem történt lényegi előrelépés, s az egykori Paraszt–Demokrata Koalíció 1937. október 8-án egy Zágráb melletti településen szövetséget kötött az Egyesült Szerb Ellenzékkel. A szlovén és a bosnyák politikusokat maga mögött tudva azonban nemcsak Stojadinović, hanem Pál régens is mereven elzárkózott az ellenzékkel való minden párbeszédétől.⁴⁰

Rövidesen kiújult az erőszak, s akárcsak a húszas évek elején, ismét megalakultak a pártokhoz köthető, előbb csak botokkal és husángokkal, 1939-től azonban már lőfegyverekkel is rendelkező magánhadseregek. Horvátországban a nyíltan nagyhorvát eszméket valló politikusok előbb a Munka Légiót hozták létre, annak betiltása után a Horvát Köztársasági Parasztpárt szervezte meg a volt Osztrák–Magyar Monarchia tisztjeinek a vezetése alatt álló rohomegységeit – a Horvát Polgári Védelmet és a Horvát Parasztvédelmet.⁴¹

Hasonló folyamatok mentek végre a kormánypárt szlovéniai tagszervezetében is. Szlovéniában már 1935-ben megkezdték az ún. Fantov Testnevelési Egyesületek szervezését, amelyek 1937-ben már 300 egységben 25 ezer tagot számláltak. A következő évben már Belgrád is egyre idegesebben tekintett a hivatalosan testnevelési célokat szolgáló szlovéniai mozgalomra, mert olyan vélemények is megfogalmazódtak, hogy ezek az egységek gyakorlatilag egy leendő szlovén hadsereg magvát képezhetik majd.⁴²

Az udvarral kötött politikai megegyezés árát Korošec természetesen azonnal meg akarta fizettetni. Ugyanakkor Stojadinovićnak is érdeke volt, hogy a gyorsan változó külpolitikai helyzetben elébe menjen az ország számára egyre kedvezőtlenebb erőeltolódásoknak, s külpolitikai mozgásterét valamilyen formában kiszélesítse a fasiszta Olaszország és a náci Németország tényerésének az árnyékában.

Ennek a kettőségnek a következményeként a jugoszláv kormány 1935. július 25-én konkordátumot kötött a Vatikánnal, amely meghatározta Jugoszlávia területén a katolikus egyházmegyéek határait, engedélyezte a nini, a bácskai és a bánási egyházmegyéek létrehozását, s egyben biztosította a katolikus egyház autonómiáját.

A római egyezményt azonban hevesen ellenezte a Szerb Ortodox Egyház. Miközben a parlamentben indulatosan folyt a konkordátummal kapcsolatos vita, 1937. július 19-én utcai összecsapásokra került sor a Szerb Ortodox Egyház hívei és a rendőrség között. A belügyi egységek Korošec belügyminiszter utasításának megfelelően keményen léptek fel a tüntetőkkel szemben, s az összecsapásokban többen, köztük egyházi személyek is megsebesültek. Bár az országgyűlés végül megszavazta a konkordátum kihirdetését, azonban a szenátus már nem nyitott arról vitát, mert Stojadinović végül engedett a szerb egyház nyomásának, meghátrált, s így a római egyezmény nem lett a jogrend része.⁴³

A jugoszláv külpolitika mozgásterét egyre inkább az erősödő náci Németország politikai és gazdasági tényerése határozta meg. Ennek egyenes következményeként az ország a harmincas évek második felében fokozatosan a német érdekszférába sodródott. Mindez az addigi franciabarát külpolitikai orientáció fokozatos feladását eredményezte. 1936-

**Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikatörténete
(1914–1941)
II. rész (1929–1941)**

ban már recsegett-ropogott a kisantant szövetsége. Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia képviselői 1938 augusztusában a szlovéniai Bledben találkoztak utoljára. Rövidesen, 1939 márciusában Csehországot megszállták a német erők, s Csehszlovákia felbomlásával formálisan is megszűnt a kisantant.

A nagyhatalmi politikában végbemenő gyors változások mellett a belpolitikai fejlemények is egyre kedvezőtlenebbül alakultak. Horvátországban egyre feszültebb volt a helyzet, ráadásul Szerbiában is mind többen tekintettek averzióval Stojadinović vezéri ambícióira. Pál régens számára egyértelmű volt, hogy az egyre kiélezettebb és kedvezőtlenebb helyzetben a horvát kérdést nem lehet az eddigi módszerekkel kezelni, s a belpolitikai konszolidációra mihamarabb szükség van. Az udvar ezért 1938. december 11-ére új választásokat írt ki, melyen a kormánypárton kívül Maček vezetésével az Egyesült Ellenzék és a *Dimitrije Ljotić*⁴⁴ irányítása alatti lévő ZBOR Mozgalom⁴⁵ indult.

A már megszokott manipulációkkal és tettelegességgel kísért választások a kormánypárt sikerét hozták, azonban az eredmények egyértelművé tették, hogy mindez pürrhoszi győzelem volt. A Jugoszláv Radikális Közösség ugyanis 1 643 738 szavazatot (54%) kapott, míg az Egyesült Ellenzék 1 364 524-et (44%).⁴⁶ A választások után újra Stojadinović alakíthatott kormányt, s továbbra is makacsul elutasította a horvát probléma rendezését.

Csakhogy éppen a választások előtt, 1938 novemberében a német többségű, Csehszlovákiához tartozó Szudéta-vidéknek a náci Németország által történt anektálása Pál régens számára végérvényesen egyértelművé tette, hogy a horvát kérdés rendezését a kiélezett belpolitikai helyzetben nem lehet tovább halogatni. Az udvar egyre inkább attól tartott, hogy a Szudéta-vidék német bekebelezése további támogatást ad az amúgy is egyre inkább erősödő, függetlenséget akaró horvát erőknek.

Ugyanakkor Pál régensnek a miniszterelnök mindjobban kifejezésre jutó, olasz mintát mutató vezéri ambíciói is egyre nagyobb fejtörést jelentettek. A régens joggal tartott attól, hogy Stojadinović esetleges megerősödése hasonló helyzetet teremthet, mint Olaszországban, ahol a valódi hatalom a Duce, Mussolini kezében összpontosult, s maga a király, III. Viktor Emánuel szerepe és befolyása a politika alakítására formálissá és névlegessé vált. Alapjaiban ezek a megfontolások vezettek el oda, hogy 1938 végén, 1939 elejére el is készült a Stojadinovićot megbuktató terv, amelyről tudott, s arra áldását adta Korošec és Spaho is.

A belső intrika egyeztetései után, arra hivatkozva, hogy a horvát kérdés megoldása nem tűr további halasztást, 1939 januárjában *Dragiša Cvetković*⁴⁷ szociális miniszter vezetésével váratlanul lemondott a kormány négy tagja. Ezt követően a régens magához hívatta Stojadinovićot, felszólította a mandátuma visszaadására, s Cvetkovićot bízta meg a kormányalakítással.⁴⁸

Dragiša Cvetković 1939. április 2-án kezdte meg a tárgyalásokat Mačekkel. A megbeszélések kisebb-nagyobb zökkenőkkel – többek között Bosznia⁴⁹ és a Magyarországtól elcsatolt Délvidék hovatartozása kapcsán⁵⁰ – végül 1939. augusztus 26-án zárultak le. Az egyezség értelmében egyesítették a Szávai és a Tengermelléki Bánságot, amelyhez hozzácsatolták Dubrovnik, Travnik, Fojnica, Brčko, Gradačac, Derventa, Šid és Ilok környékét. Az így létrejövő Horvát Bánság törvényhozói, közigazgatási és igazságszolgáltatási autonómiát kapott, annak élén a király által kinevezet bán – *Ivan Šubašić*⁵¹ – állt.⁵²

Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikatörténete (1914–1941)

II. rész (1929–1941)

A Horvát Bánság felállításával két évtized után a királyi udvar formálisan és hivatalosan is lemondott az addigi centralizációról, a gyakorlatban megtörtént az ország föderális átszervezése. Az udvar kiegyezése Horvátországgal heves reakciókat váltott ki Szerbiában. A demokrata politikusok megfogalmazták a „Szerb Földek Bánsága” koncepciót, amely a szerb törzsterületeken kívül Boszniát és Vajdaság területét is magában foglalta volna.⁵³

A kiegyezés belpolitikai viharait elhomályosították, s végül elsöpörték a nemzetközi szintéren végbemenő gyors változások. 1939. szeptember 1-jén kitört a második világháború; a Harmadik Birodalom lerohanta Lengyelországot, 1940 májusában Franciaország is összeomlott.

Franciaország bukásával a versailles-i békerendszer utolsó, látszólagos elemei is darabjaira törtek, s a Cvetković-Maćek kormány mozgásterét az is minimálisra csökkentette, hogy a délszláv állam Görögországot leszámítva, a tengelyhatalmakkal (nyugaton Olaszország és a Német Birodalom), vagy az azok szövetségi rendszerébe tartozó országokkal lett határos. Mindez együttesen vezetett oda, hogy 1941. március 25-én végül a jugoszláv kormány is csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez.⁵⁴ Két nappal később, 1941. március 27-én az angol titkosszolgálat hathatós közreműködésével katonatisztek egy csoportja összeesküvést szőtt, és Belgrádban katonai puccs volt, amely véget vetett Pál régens hatalmának. Erre válaszul, 1941. április 6-án a náci Németország hadüzenet nélkül lerohanta Jugoszláviát, a Karađorđević dinasztia tagjai emigráltak, a jugoszláv hadsereg 1941. április 17-én feltétel nélkül letette a fegyvert.

Ezzel atomjaira hullott szét az első jugoszláv állam, hogy ezt követően az illúzió erőszaka addig még sosem látott vérengzésbe taszítsa a Balkán nemzeteit.

Konklúzió

A délszláv nemzeti koncepciók nagyjából a 19. század második felére véglegesültek. Az önálló nemzeti identitás kifejlődése mellett az illírismus táptalaján Horvátországban bontakozott ki és szökkent szárba az egységes délszláv állam koncepciója, amely kezdetben a horvát nemzeti tudat megőrzése és megmaradása, a kulturális kiteljesedés céljából szorgalmazta a balkáni szláv népek együttműködését és későbbi közös államba történő egyesülését. Fő szószólói – érzékelve a nemzetté válás bekövetkezését – a közös állam létrehozását, annak felépítését a vallási, a kulturális és a történelmi különbségek figyelembevételével alapjaiban a délszláv népek önkéntes együttműködésében és a föderális állam megteremtésében látták.

A jugoszláv ideológiai felfogásban a 20. század első felére jelent meg az az áramlat, amely meghaladva és szakítva a strossmayeri koncepcióval, elutasította, sőt egyenesen tagadta a három délszláv nép – a szlovén, a horvát és a szerb – közötti vallási, kulturális és történelmi különbséget, ebből kiindulva ideológiai prizmájába a három jugoszláv néptörzs egységének a koncepcióját helyezte. Ez a szárny negligálva a nemzeti különbséget és egyben a nemzeti kiteljesedés organikus fejlődését, az olasz és a német egység mintája alapján, radikálisan és gyorsan, felülről, államhatalmi eszközökkel és erővel kívánta az egységes jugoszláv nemzetet létrehozni.

Míg a jugoszláv ideológia alapvetően az értelmiség egy szűk csoportjában nyert teret és létjogosultságot, addig az önállóság atribútumaival is rendelkező hivatalos szerb politikai elit számára a 19. század második felétől a szerb nemzet primátusát, dominanciáját és

Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikatörténete (1914–1941)

II. rész (1929–1941)

hegemóniáját előtérbe helyező, a nagyszerb ideológiát, a középkori dušani cárság feltámasztását vizionáló, Nagy-Szerbia határait szintetizáló garašanini koncepció lett a nemzetfelfogás és az ország külpolitikai koncepciójának az alapja.

Mintegy válaszul a jugoszláv eszmék kibontakozására, a Nagy-Szerbiával kapcsolatos ideológia koncepciókra született meg az agresszivitásában és kizárólagosságában a szerbtől semmivel sem lemaradó nagyhorvát eszme, amely lényegi koncepcióját tekintve akár a garašanini genesis fordítottjaként is értelmezhető. A nagyszerb és a nagyhorvát ideológia közötti lényegi különbség elsősorban mégis az volt, hogy míg az előbbi egy független állam politikai elitjének a nemzet- és államdoktrínáját jelentette és testesítette meg, addig a második csupán egy elszigetelt, az önálló államisággal nem rendelkező radikális értelmiség hosszú távú terve, célkitűzése volt.

A Monarchia és a Szerbia között fokozatosan romló, sőt elmérgesedő viszony, amely Bosznia-Hercegovina 1908-ban bekövetkezett annexiójával érte el a csúcspontját. Alapjaiban tehát a nagyszerb koncepció, s nem a jugoszláv ideológia mentén bekövetkezendő délszláv nemzeti egyesítés időleges, nagyhatalmi eszközökkel és ambíciókkal történő megállítása volt.

A szerb nyugati expanzió ideiglenes ellehetetlenülését követő győztes Balkán-háborúk így lettek 1878 után a szerb állam déli irányú első jelentős területi kiterjesztései, vagyis a Načertanije koncepciójának a gyakorlatban történő realizálódása, illetve annak első állomása. Ebből már szükségszerűen következett az Ausztria–Magyarországgal a fegyveres konfliktus kitörése, mint az északi és a nyugati határkérdést végérvényesen eldöntő politikai küzdelem utolsó és végleges lehetősége.

A szerb politikai elit cselekedeteit tehát ekkor is, de az első világháborúban is alapvetően a garašanini tézisek gyakorlati megvalósítása motiválta. A szerb maximális és minimális háborús célok lényegüket tekintve csupán a területi kiterjesztés kérdésében tértek el, azok mindkét esetben a szerb nép egy államban történő egyesítését, a szerb állam határainak, befolyásának és dominanciájának a kiterjesztését célozták.

Nikola Pašić és a szerb politikai elit első világháborús indítékait és lépéseit mindvégig ez az egyértelmű, nyílt és világos koncepció, stratégia határozta meg. Szerb részről a horvát emigrációval történő kapcsolatfelvétel, a tárgyalások sorozata, a Jugoszláv Bizottság támogatása lényegében nem volt más, mint a maximális szerb program taktikai megfontolásába illeszkedő keret, amely elsősorban azért realizálódott, hogy a szerb területi ambíciók és aspirációk kérdésében az antant hatalmáknál a propaganda és a ráhatás frontján erősítsék a szerb befolyást.

A horvát politikai emigráció, a hivatalos szerb politikai körökkel folytatott számos megbeszélése és tárgyalása során tehát gyakorlatilag minden egyes alkalommal meggyőződhetett, világos képet kaphatott arról, hogy a leendő államkép víziójával kapcsolatos felfogások lényegi elemeiben térnek el egymástól. Ahogyan arról is, hogy a szerb fél részéről nincs és nem is lesz hajlandóság a kompromisszumra a centralizmus, vagyis az egységes állam és a helyi, történelmi, kulturális, gazdasági és vallási különbségeket figyelembe vevő föderális államkép kérdésében.

Ennek ellenére, vagy éppen ezért, valamint a Monarchiával kapcsolatos, nem egy esetben egyenesen irreális érzelmi averzió, a germán, a magyar és az olasz tengerben a nemzethalál víziójának a beteljesülésétől tartó, valamint a történelmi sorsforduló lehetőségének a nyomasztó súlyának a terhe alatt őrlődő horvát emigrációban az egyértelmű

**Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikatörténete
(1914–1941)
II. rész (1929–1941)**

és kézzelfogható bizonyítékok ellenére sem volt meg a kellő határozottság és a valós akarat a szerb ambíciókkal és célokkal szembeni határozott szembeszegülésre, ellentmondásra.

A délszláv nemzetektől független, de sorsukra és jövőjükre nézve döntő befolyással bíró nagyhatalmi megfontolások –, amelyeknek végeredményben kulcsszerepük volt az egységes délszláv állam megszületésében – mellett szükségszerűen bekövetkezett az a kényszerpályára állás, amelyben kezdetben a kezdeményező, majd az irányító szerepet is a szerb politikai elit vette át, s ahonnét az erőviszonyok módosulása miatt már egyik fél számára sem volt visszaút.

A Monarchia délszláv területeinek és a szerb államnak a felülről, nagyhatalmi bábáskodással és jóváhagyással, végül a szerb szándékok szerint történt egységesítése ugyanis végérvényesen determinálta azt az irányt és mozgásteret, amely alapjaiban a nagyszerb maximális koncepciónak a valóságban történő realizálásának a csúcsát, kiteljesedését jelentette.

Ebbe a maximális nagyszerb programba illeszkedett bele az integratív jugoszlavizmus ideológiája, mint a három délszláv néptörzs, felülről, erővel egy nemzetbe történő integrálása, amely 1929-től, s 1945 után, módosított formában ugyan, de a hivatalos állami nemzetpolitika részeként a belső kohézió megteremtését szolgáló hatalmi megfontolás volt. Kudarcát alapvetően a nemzetté válás befejezett ténye okozta, s ez volt az oka annak, hogy az ekkor már teljesen eltérő önálló történelmi tudattal, vallással, eltérő kulturális mentalitással bíró délszláv nemzetek esetében nem lehetett az olasz, vagy a német minta alapján egy felülről irányított, mesterséges nemzetet létrehozni.

Ráadásul, ahogyan arra A. Sajti Enikő mutat rá legújabb tanulmányában; a döntően szerb etnikai gyökerekkel rendelkező politikai elitet alapvetően a jelentősen kibővült hatalmi tér kitöltésének mámorító feladata foglalta le. Emiatt *„fontosabb volt számukra az állam építése a nemzet építésénél. Az erőteljes szerb alapú politikai centralizáció ellenére a közös nemzeti ideológia „csinálását”, a közös kulturális kánon formálását az állam elhanyagolta, és hajlamos volt azt inkább az egyes nemzeti elitek ügyének tekinteni.*”⁵⁵

Mindennek a következményeként az 1921-től 1929-ig, de akár az 1941-ig terjedő periódus végeredményben mindkét fél számára az 1918-ban bekövetkezett és kijelölt kényszerpálya kiélezett keretein belüli mozgást eredményezte. A szerbek számára ugyanis minden kompromisszum a maximális szerb nemzeti koncepciótól való eltérést, annak a feladását, a horvátok számára pedig az adott körülmények hosszantartó fennmaradása esetén pedig nemzeti és állami kiteljesedésük mind távolabbra történő csúszását jelentette.

Az eltérő civilizációs képek, az erőszak kulminálódása, annak tényrerése, az utcai politizálás legitimizálása, a szélsőséges politikai koncepciók és megoldások előtérbe kerülése, valamint az ezzel összefüggésben lévő terror propagandája így lett természetszerű és egyenes következménye a végtelenül leegyszerűsített vagy-vagy, idővel már mindkét fél részéről egyenesen a biológiai fennmaradás állapotát veszélyeztető érzelmvilágnak, s a kompromisszumok minimális megtételére is képtelen politikai csatározásokba sodrásának.

A szerb politikai elit ekkortól kezdve lett (egészen a második Jugoszláviának a közelmúltban történt széteséséig, de még napjainkban is) a nagyhatalmi megfontolásoknak köszönhetően realizálódott maximális szerb nemzeti program által kijelölt kényszerpálya rabja. A szerb politika lényegi döntéseit 1921-től 1929-ig, majd 1941-ig alapjaiban a maximális szerb nemzeti program, vagyis az első világháború után elért területi kiteljesedés, szupremácia és dominancia megóvása és megvédése mozgatta.

Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikatörténete (1914–1941)

II. rész (1929–1941)

Bár nem tartozik közvetlenül témánkhoz, annak komplexitása miatt azonban feltétlenül utalni szeretnék arra, hogy innét pedig egyenes út vezetett odáig, hogy a nagyhatalmi konstelláció újbóli megváltozása miatt bekövetkezett második világháború előestéjén a szerb-horvát kiegyezéssel, majd öt évtizeddel később, 1991-ben a második Jugoszlávia felbomlásakor a mindenkori szerb politikai elit a gyakorlatban tudatosan és önkéntesen volt kénytelen lemondani a maximális szerb nemzeti program további védelméről.

Látszólagos expanzivitása mögött a valóságban azonban továbbra is defenzív keretek között mozogva immáron az 1915-ös minimális nagyszerb nemzeti célokat helyezte előtérbe. Ennek a – nyomatékosítsuk még egyszer – látszólag támadó, a valóságban pedig nagyon is védekező politikai lépéseknek az alfája és az omegája a szerb nemzet egy államban történő megtartásának a programja volt. Mindent összegezve; az 1918-ban akaratlanul is kijelölt kényszerpálya és a mindenkori szerb elit merev, kompromisszumokra képtelen magatartása vezetett az elmúlt egy évszázadban az elhúzódó, napjainkig is tartó, látszólag agresszív és támadó, a valóságban azonban nagyon is defenzív szerb bel- és külpolitikához.

Horvát szempontból az 1918. decemberi egyesülés, majd az 1921-es Vid-napi alkotmány a valóságban nemhogy a horvát nemzeti kiteljesedést nem hozta meg, hanem éppen ellenkezőleg, az addigi autonóm keret elvesztését és a nemzeti kibontakozás végleges beszűkülését jelentette. A horvát politikai törekvések a tőlük független nemzetközi események hatására, illetve az erőltetett centralizáció következtében alapvetően ezért tolódtak el, s összpontosítottak előbb az alkotmány revíziójára, majd a nemzeti függetlenség eszményére. Vagyis, míg a szerb politika a tőle független körülmények miatt a defenzíva bástyáiról volt kénytelen manőverezni, addig a horvát mozgásteret 1921-től alapvetően az offenzív fellépés által elérhető eredmények motiválták. Akárcsak a szerbeknél, úgy a horvátoknál is a nemzetállami kiteljesedés, az önálló nemzeti lét elsősorban a nagyhatalmi küzdőtéren végbement folyamatoktól függött úgy 1941-ben, mint 1991-ben is.

Bár az 1918-as decemberi események, majd a Vid-napi központosított alkotmány életbelépése a szlovén politikai elitet is sokkolta, ha egyáltalán volt a jugoszláv illúziónak nyertese, akkor azt mégis a szlovénokban kell keresnünk. Szlovénia már csak földrajzi adottságai miatt is szeparálva volt a szerb élettértől, területén nem élt jelentősebb szerb nemzeti kisebbség, így a szlovén-szerb kapcsolatokat nem terhelte ez a jellegű kisebbségi kérdés, sőt a szlovén nyelv jelentős eltérései miatt 1918 után is megtartotta, megtarthatta különállását. A szlovénok számára az olasz és a német (osztrák) területi aspirációk, a nagyszámú olasz és a német kisebbség potenciális veszélyforrása miatt pedig egyenesen biztonságpolitikai kényszerűséget és szükségességet jelentett a Szerb–Horvát–Szlovén, majd a Jugoszláv Királyság léte, az ahhoz való tartozásuk. Mindez, illetve a szlovén gazdaság számára az egységes délszláv piac is jelentős tényezőként tette őket érdekeltté az állam fennmaradásában, fenntartásában. A szlovén politikai elit 1925/1926-os pálfordulása és a belgrádi centralista körökkel történt kiegyezése úgy a húszas, mind a harmincas években, a centralizált állam fenntartásában való érdekelttségük tehát alapvetően a szlovén nemzetpolitika pragmatikus megközelítésének volt a következménye.

Szlovénia nemzetállami és etnikailag is jóformán tiszta mai területi kiteljesedésében megkerülhetetlen szerepe volt és lesz az egykori jugoszláv állam, ha úgy tetszik a jugoszláv illúzió valóságban történt realizálódásának.

**Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikatörténete
(1914–1941)
II. rész (1929–1941)**

IRODALOM

- A. SAJTI Enikő (2018): A délszláv nemzeti ideológia formaváltozásai. Állami egység vagy nemzeti függetlenség? In: *Globális vetületek*. Ünnepi kötet Fischer Ferenc 65. születésnapjára. Szerk.: Vitári Zsolt. PTE BTK Történettudományi Intézet – Fakultás Kiadó, Pécs–Budapest, 103-110.
- A. SAJTI Enikő (2004): *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- A. SAJTI Enikő (szerk.) (1989): *Jugoszlávia 1918-1941 – Dokumentumok*. Társadalomtudományi Kör, Szeged
- BAKIĆ, Jovo (2004): *Ideologija jugoslovenstva izmedju srpskog i hrvatskog nacionalizma, 1914-1941*. Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, Zrenjanin.
- BLAGOJEVIĆ, Anita (2012): O ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931. *Pravni Vjesnik God, Vol. 28. No. 1.* 123-143.
- BÍRÓ László (2010): *A jugoszláv állam 1918–1939*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- ČALIĆ, Mari-Žanin (2010): *Historija Jugoslavije u 20. veku*. Clio, Beograd.
- ČULINOVIĆ, Ferdo (1953): *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*. Školska knjiga, Zagreb.
- ČULINOVIĆ, Ferdo (1961): *Jugoslavija između dva rata I*. Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- CVIJIC, Jovan (2009): *Az emberföldrajz alapjai* (Papp Árpád fordítása). Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.
- DÉVAVÁRI Zoltán (2014): *Új partok felé – Kisebbségi kiútkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918-1923)*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.
- DÉVAVÁRI, Zoltán (2017): Violence as the weapon of political parties. The operation of ORJUNA and SRNAO in Vojvodina (1922 – 1924). *Istraživanja, Journal of Historical Researches, No. 28.* Novi Sad, 147–169.
- DJURASKOVIC, Stevo (2007): *Fascism in central Europe: The Organisation of the YUGOSLAV NATIONALIST – ORJUNA, 1921-1929*. Central European University, Budapest.
Online: http://www.etd.ceu.hu/2007/djuraskovic_stevo.pdf (Letöltés ideje: 2018. ápr. 24.)
- DIMIĆ, Ljubodrag (2001): *Istorija Srpske državnosti, 3. knjiga: Srbija u Jugoslaviji*. Srpska akademija nauka i umetnosti, ogranak u Novom Sadu & Beseda izdavačka ustanova pravoslavne Eparhije Bačke, Društvo istoričara Južnobačkog i Sremskog okruga, Novi Sad.
- EKMEČIĆ, Milorad (2002): *Dijalog prošlosti i sadašnjost*. Zbornik radova. Službeni list SRJ, Beograd.
- EKMEČIĆ, Milorad (2011): *Drugo kretanje između klanja i oranja. Historija Srba u novom veku (1492–1992)*. EVRO-GIUNTI, Novi Sad.
- EKMEČIĆ, Milorad (2002). *Ogledi iz istorije*. Službeni list Srbije, Beograd.
- GLIGORIJEVIĆ, Branislav (1963): Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna). In: *Isztorja XX. veka – Zbornik Radova V.* JANKOVIĆ, Dragoslav szerk. Institut društvenih nauka, odeljenje za istorijske nauke, Beograd, 315-396.

Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikatörténete (1914–1941)
II. rész (1929–1941)

- GLIGORIJEVIĆ, Branislav (1970): *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Institut za savremenu istoriju, Beograd
- GLIGORIJEVIĆ, Branislav (1979): *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929*. Institut za savremenu istoriju, Narodna Knjiga, Beograd
- HASESTEINER, Horst (1993): Nagy-Szerbia – Nagy-Horvátország. Nemzeti terjeszkedési elképzelések a 19. században. *História*, 15. évf. 8. sz. 21–24.
Online: <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/93-08/ch11.html> (Letöltés ideje: 2018. ápr. 24.)
- JANKOVIĆ, Dragoslav (1967): *Jugoslavenko pitanje i Krfska deklaracija*. Savremena administracija, Beograd.
- KÁDÁR LYNN Katalin (szerk.) (2009): *Királygyilkosság Marseille-ben – Eckhardt Tibor visszaemlékezései*. L'Harmattan, Budapest.
- KARDUM, Livija (1991): Geneza jugoslavenske ideje i pokreta tijekom prvog svjetskog rata. *Politička misao*, Vol. XXVIII., No. 2. 65–88.
- KONČAR, Ranko (2008): Vasa Stajić és a Vajdaság Szerbiához csatolása 1918-ban. *Létünk*, XXXVIII. évf. 3. sz.
- LALOŠEVIĆ, Jovan (1929): *Naše oslobođenje i ujedinjenje*. Književni sever, knjiga. 5., sveska 1. Subotica.
- MANDIĆ, Petar B. (2002): *Jugoslavija iluzija ili vizija. Koreni tragedija srpskog naroda u XX. veku*. Lom, Beograd.
- MATKOVIĆ, Hrvoje (1998): *Povijest Jugoslavije*. Laser Plus, Zagreb.
- MILUTINOVIĆ, Kosta (1966): *Vojvodina između Beograda i Zagreba*. Starine, knj. 53., Zagreb, 313–362. Online: <http://dizbi.hazu.hr/?object=dl&id=8342> (Letöltés ideje: 2018. ápr. 16.)
- MIŠOVIĆ, Miloš (1983): *Srpska crkva i konkordatska kriza*. Sloboda, Beograd,.
- ORMOS Mária, Sz. (1968): *Merénylet Marseille-ben*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- PETRANOVIĆ, Branko (2010): *Bez bojazni od tabu-tema*. Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd.
- PETRANOVIĆ, Branko (1988): *Istorija Jugoslavije 1918-1988*. Prva Knjiga, Nolit-Beograd
- PRUNK, Janko (2002): Slovenski nacionalni interes iz zgodovinske retrospektive. *Teorija in praksa*, let. 39. No. 4. 548–558.
- PRUNK, Janko (1992): *Slovenski narodni vzpon: narodna politika (1768–1992)*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- RAKIĆ, Lazar (1986): *Jaša Tomić (1856–1922)*. Matica Srpska, Novi Sad.
- RAKIĆ, Lazar (1983): *Radikalna Stranka u Vojvodini 1902–1919*. Filozofski fakultet, Institut za istoriju, Novi Sad.
- ŠEPIĆ, Dragovan (1970): *Italija, saveznici i jugoslavenko pitanje 1914–1918*. Školska Knjiga, Zagreb.
- SOKCSEVITS Dénes (2011): *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Mundus Novus, Budapest.
- VAHTEL, Endru Baru (2001): *Stvaranje nacije, razaranje nacije. Književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*. Stubovi kulture, Beograd.
- VOJVODIĆ, Vaso (1994): *U duhu garašaninovih ideja*. Prosveta, Beograd.

**Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikátörténete
(1914–1941)
II. rész (1929–1941)**

ABSTRACT

Dévavári, Zoltán

The violence of illusion. The conceptual and political history of the first South Slavic state (1914-1941)

Part II (1929-1941)

More than two decades have passed since the second breakup of Yugoslavia into successor states, but no clear assessment of that unified state of South Slavic peoples, Yugoslavia, or of its connection to history, has been produced in the general historical literature. The politicization of grievances, the exclusively ethnocentric approach, the differing interpretations of the bloody events of the recent past and the impact of the emotionally overheated coalescence of this past with the present is expressly and exponentially felt. This paper focuses on reconstructing the circumstances of the birth of the Yugoslavian state, calling on the assistance of the ambitious work and monographs produced on the topic by exceptional South Slavic experts; it explores the cause and effect relationships of disturbances in the operation of domestic politics; and lastly draws conclusions based thereon which are free from emotional and ideological clichés.

JEGYZETEK

¹ A tanulmány I. része előző számunk Horizont rovatában jelent meg:

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/08/devavari-zoltan-az-illuzio-eroszaka-az-első-délszláv-allam-eszme-es-politikátörténete-1914-1941-09-01-09/> (Letöltés: 2018. okt. 8.)

² Petar Živković (Negotin, 1879. január 1. – Párizs, 1947. február 3.) a katonai akadémiát Belgrádban végezte. A Dragutin Dimitrije Apis vezette Fekete Kéz nacionalista szervezet tagjaként vett részt 1903-ban az Aleksandar Obrenović király elleni katonai puccsban és az uralkodó meggyilkolásában. Az időközben túlhatalomra szert tett Apis ellensúlyozására 1912-ben megalapította a Sándor trónörököséhez hű Fehér Kéz titkos egységet, amely rövidesen a Karađorđević dinasztia elitégysége lett. 1916-ban az egyik főszereplője volt az időközben a szerb titkosszolgálatot irányító, s jelentős befolyással bíró Apis letartóztatásának, majd 1917-es kivégzésében. Ugyanebben az évben a Királyi Gárda parancsnokává nevezték ki. 1929. január 6-a és 1932. április 4-e között a Jugoszláv Királyság miniszterelnöke volt. 1941-ben emigrált, a háborút követően az újra létrejött Jugoszláviában berendezkedő kommunista hatalom ellen szervezkedett. A kommunista hatóságok 1946-ban távollétében halálra ítélték, 1947-ben Párizsban hunyt el.

³ PETRANOVIĆ, Branko (1988): *Istorija Jugoslavije 1918-1988*. Prva Knjiga, Nolit-Beograd, 196.

⁴ Uo.

⁵ Szó szerinti jelentése: túloldali, vagyis a Száva és Duna folyón túli területeken élő szerbek gyűjtőneve.

⁶ PETRANOVIĆ (1988) 190-191.; MATKOVIĆ, Hrvoje (1998): *Povijest Jugoslavije*. Laser Plus, Zagreb, 173.

⁷ ČULINOVIĆ, Ferdo (1961): *Jugoslavija između dva rata II*. Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 11-12; MATKOVIĆ (1998) 171.

⁸ ČULINOVIĆ (1961) II. 16; PETRANOVIĆ (1988) 185.

⁹ Vladimir Maček (Jastrebarska, 1879. július 20. – Washington, 1964. május 15.) jogi tanulmányait Zágrábban végezte, a politikába 1906-ban kapcsolódott be, s rövidesen Stjepan Radić közeli munkatársa lett. 1925 elején letartóztatták, júliusban szabadult. 1927-től a Horvát Parasztpárt parlamenti képviselője volt, Radić halálát követően, 1928-ban a párt elnökévé választották meg. Ebben az időszakban szoros kapcsolatban állt Svetozar Pribičević-tyel, akivel közösen vezették az ellenzéki Paraszt–Demokrata Koalíciót. 1929 végén ismét letartóztatták, majd 1933-ban újból, amikor államellenes tevékenységért három év börtönbüntetésre ítélték. 1935-ben és 1938-ban az egyesült ellenzék vezetője volt. Kiemelkedő szerepet játszott az 1939. augusztus 26-án Dragiša Cvetković jugoszláv miniszterelnökkel megkötött egyezmény létrejöttében, amely létrehozta a valós

Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikatörténete (1914–1941)

II. rész (1929–1941)

autonómiával bíró Horvát Bánságot. Ezt követően a jugoszláv kormány miniszterelnök-helyettese lett. A második világháború elején elutasította az együttműködést az usztasákkal, de a kommunista partizánoktól is távol tartotta magát. 1941 októberében a horvát hatóságok letartóztatták, előbb a jasenovaci koncentrációs táborba internálták, majd 1942-től 1945-ig házi őrizetben volt. A Független Horvát Állam 1945-ös összeomlása után előbb Franciaországba, majd az Egyesült Államokba emigrált.

¹⁰ ČULINOVIĆ (1961) II. 16.

¹¹ *Ante Pavelić* (Bradina, 1889. július 14. – Madrid, 1959. december 28.) jogi tanulmányait Zágrábban végezte, fiatal korában csatlakozott a Horvát Jogpárthoz. 1921-ben a párt színeiben zágrábi önkormányzati képviselő lett, rövidesen a párt elnökévé választották. Politikai ideológiájának a központjába a horvát függetlenséget állította. 1927-ben a Horvát Blokk képviselőjeként belgrádi parlamenti képviselő volt, felszólalásaiban a horvát függetlenségért szállt síkra, ügyvédként pedig a terrorizmussal vádolt macedónok jogi képviseletét látta el. 1928-ban létrehozta a Horvát Honvéd nevű fegyveres egyesületet, s fegyveres felkelésre szólított fel. 1929-ben előbb Olaszországba, majd Ausztriába emigrált. Az emigrációban Benito Mussolini támogatását élvezve szoros kapcsolatot épített ki a macedón VMRO terrorszervezettel. 1941. április 13-án tért vissza Horvátországba, s a német bábállam, a Független Horvát Állam vezére lett. A második világháború alatt a vezetése alatt álló Horvátországban véres kegyetlenkedéseket, népirtást követtek el a zsidó és a szerb lakosság ellen. A különös kegyetlenségéről elhírhedt jasenovaci koncentrációs tábor áldozatainak a száma a mai napig vitatott; a becslések 70 ezertől 1 millió főig terjedő áldozatról tesznek említést. A második világháború után Rómában, majd Argentínában élt, ahol Juan Perón elnök biztonsági tanácsadója volt. 1957-ben a kommunista Jugoszlávia titkosszolgálat merényletet követett el ellene. A merényletet túlélte, majd Madridba költözött, ahol 1959-ben – vélhetőleg a merényletben szerzett sérülések következtében – halt meg.

¹² A Független Horvát Állam létrehozásáért küzdő Usztasa Mozgalmat Ante Pavelić vezetésével 1931 végén horvát emigránsok hozták létre Olaszországban. A mozgalom ideológiai alapját Ante Starčević és Eugen Kvaternik nagyhorvát programja adta. Politikai céljaikat a terror eszközével kívánták elérni. Az olasz kormánykörök támogatását élvező terrorszervezet első fegyveres támadását 1932 szeptemberében hajtotta végre a Velebit hegységben lévő Brušani faluban állomásozó csendőrs ellen, 1933-ban Sándor király ellen terveztek – sikertelen – merényletet, az 1934-es, a VMRO-val közösen elkövetett merénylet már „sikeres” volt.

¹³ Az 1893-ban Szalonikiben megalapított VMRO (Belső Macedóniai Forradalmi Szervezet) eredetileg Macedóniának az Oszmán Birodalmon belüli autonómiájáért küzdött. Az első világháború után illegális katonai szervezetként működő, bolgárbarát VMRO Bulgáriában és az SZHSZ Királyságban számos terror akciót hajtott végre, hogy elérje Macedóniának Bulgáriához való csatolását. 1934-ben a VMRO az Usztasákkal közösen hajtotta végre a Sándor király elleni marseilles-i merényletet.

¹⁴ PETRANOVIĆ (1988) 207-208.

¹⁵ MATKOVIĆ (1998) 176.

¹⁶ ČULINOVIĆ (1961) II. 29-30; MATKOVIĆ (1998) 173.

¹⁷ A szenátorok felét közvetlenül választották, a másik felét behívásos alapon a király nevezte ki.

¹⁸ Bővebben lásd: ČULINOVIĆ (1961) II. 31-35.; PETRANOVIĆ (1988) 199-200.; MATKOVIĆ (1998) 176-177.; BLAGOJEVIĆ, Anita (2012): O ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931. *Pravni Vjesnik*, Vol. 28. No. 1. 123-143.

¹⁹ PETRANOVIĆ (1988) 207.

²⁰ PETRANOVIĆ (1988) 202-203.

²¹ *Vojislav Marinković* (Belgrád, 1876. május 13. – Belgrád, 1935. szeptember 18.) Párizsban szerezte meg a közgazdasági doktorátust, 1914 és 1917 között szerb gazdasági miniszter volt. 1921–1922-ben belügyminiszter, 1924-ben rövid ideig külügyminiszter, 1927-től 1932-ig ismét külügyminiszter, 1932. április 4-től 1932. július 2-ig a minisztertanács elnöke volt.

²² *Milan Srškić* (Belgrád, 1880. április 3. – Belgrád, 1937. április 12.) Bécsben jogi doktorátust szerzett. A radikális párti politikus 1923-ban erdészeti és bányászati miniszter, majd 1923 és 1931 között belügy-, igazságügyi miniszter és országgyűlési képviselő volt. 1932. július 13-a és 1934. január 27-e között kétszer is a minisztertanács elnöke, egyben a Jugoszláv Nemzeti Párt egyik alapítója volt.

²³ ČULINOVIĆ (1961) II. 56.

²⁴ MATKOVIĆ (1998) 178.

²⁵ MATKOVIĆ (1998) 179.

²⁶ ČULINOVIĆ (1961) II. 59.; MATKOVIĆ (1998) 180.

²⁷ *Nikola Uzunović* (Niš, 1873. május 3. – Belgrád, 1954. július 19.) jogi tanulmányait Belgrádban végezte. 1904-től a Radikális Párt parlamenti képviselője, 1926. április 8-a és 1927. április 17-e, illetve 1934. január 27-e és 1934. december 20-a között miniszterelnök volt. Ezt követően visszavonult a közéletből. A második világháború alatt minden együttműködést megtagadott a Szerbiát megszálló német hatóságokkal, ennek ellenére a háború után a kommunista hatalom vagyonát elkobozta.

²⁸ A Sándor király elleni merényletben Olaszország és Magyarország is érintett volt. A merénylőket ugyanis a Nagykanizsa melletti Jankapusztán képezték ki. A nagyhatalmi kulisszajátszmák miatt a Népszövetség végül Olaszország ellen nem, csak Magyarországgal kapcsolatban fogalmazott meg elvárásokat. A magyar kormány 1935. január 12-én hivatalosan is elismerte, hogy a merénylettel összefüggésbe hozható jugoszláv emigráció tagjai, kijátszva a magyar hatóságok éberségét, valóban tartózkodtak magyar fennhatóságú területen.

Bővebben lásd: ORMOS Mária, Sz. (1968): *Merénylet Marseille-ben*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest és KÁDÁR

Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikatörténete (1914–1941)

II. rész (1929–1941)

LYNN Katalin (szerk.) (2009): *Királygyilkosság Marseille-ben – Eckhardt Tibor visszaemlékezései*. L'Harmattan, Budapest.

- ²⁹ *Pavle Karađorđević* (Szentpétervár, 1893. április 27. – Párizs, 1976. szeptember 14.) tanulmányait az oxfordi egyetemen végezte. 1915-ben és 1916-ban diplomataként Olaszországban és az Egyesült Királyságban képviselte a szerb érdekeket. 1918 és 1925 között Londonban élt. Ezt követően visszatért Belgrádba, de távol tartotta magát a politikai élettől, elsősorban a művészetek támogatására összpontosított. 1927-ben megalapította a Modern Művészetek Múzeumát. A politikai életbe Sándor meggyilkolását követően, 1934 novemberében kapcsolódott be. 1941. március 27-ig régensként irányította az országot. Elődjeitől eltérően, a horvát kérdésben mérsékelt politikát követett, a kiegyezésre törekedett. Mozgásterét azonban behatárolta az udvarban erős pozíciókkal bíró szerb politikai elit merev ellenállása, illetve Milan Stojadinović vezéri ambíciói. Stojadinović menesztése után a történelmi áttörésre végül 1939-ben az ún. Cvetković–Maček-féle paktumban került sor, amely létrehozta a valós autonómiával bíró Horvát Bánságot. A nagyhatalmi küzdőtéren végbemenő változások, a nemzetiszocialista Németország erősödése miatt az ország a harmincas évek második felében fokozatosan a német érdekszférába sodródott. Mindez az addigi franciabarát külpolitikai orientáció fokozatos feladását eredményezte. Pál régens hatalmát végül a külpolitikai kényszerpálya döntötte meg. Miután az ország 1941 márciusában csatlakozott a Háromhatalmi egyezményhez, az angol titkosszolgálat irányításával katonatisztek egy csoportja összeesküvést szőtt, s március 27-én puccsot hajtott végre, amire válaszul 1941. április 6-án a náci Németország lerohanta az országot. A háború után a kommunista hatóságok hazaárulásért ítélték el, így hazájába többet nem térhetett vissza. Rehabilitálására 2011 decemberében került sor.
- ³⁰ *Petar II. Karađorđević* (Belgrád, 1923. szeptember 6. – Denver, 1970. november 3.) apja, Sándor halálakor kiskorú volt, így a hatalmat Pavle herceg vezetésével a régenstanács gyakorolta. 1941. március 27-i katonai puccsot követően az összeesküvők nagykorúvá nyilvánították, azonban a rövidesen meginduló német támadás miatt mindössze 19 napot uralkodott. A világháború kezdeti szakaszában a Dragoljub Mihailović vezetésével álló royalista ellenállókat támogatta, miután a nyugati szövetségesek idővel a Tito vezetésével álló partizánmozgalmat ismerték el hadviselő félnek, 1944-ben hosszas hezitálás után végül a király is felszólította híveit a kommunista partizánok támogatására. Ennek ellenére 1945. november 29-én az újjáalakuló jugoszláv parlament megfosztotta trónjától. A háború után előbb Londonban élt, majd az Egyesült Államokba emigrált, ahol haláláig tartotta a kapcsolatot a nyugati emigrációban élő szerb politikai emigrációval.
- ³¹ *Bogolub Jevtić* (Kragujevac, 1886. december 24. – Párizs, 1960. június 7.) az első világháború végén a szerb békeküldöttség tagja volt, ezt követően Szerb–Horvát–Szlovén Királyság diplomatájaként Párizsban, Brüsszelben, Tiranában, Bécsben és Budapesten szolgált. 1929 és 1932 között külügyminiszter-helyettes, 1934-ig külügyminiszter, majd 1934 és 1935 között miniszterelnök volt. A második világháború alatt a jugoszláv emigráns kormány közlekedési és munkaügyi miniszteri funkcióját töltötte be.
- ³² ČULINOVIĆ (1961) II. 74.
- ³³ Kelet-Boszniában, a Drina partján fekvő, 1991-ig zömében muzulmán bosnyákok által lakott település. A legutóbbi délszláv háború során a városka a szerb erők ellenőrzése alá került, a bosnyák lakosságot deportálták. Ennek következtében a 2013-as legutolsó népszámlálás alapján a lakosság 87,53%-át a szerbek tették ki.
- ³⁴ Bővebben lásd: ČULINOVIĆ (1961) II. 82-83.
- ³⁵ MATKOVIĆ (1998) 186.
- ³⁶ ČULINOVIĆ (1961) II. 89.
- ³⁷ *Milan Stojadinović* (Čačak, 1888. augusztus 4. – Buenos Aires, 1961. október 26.) jogi tanulmányait Belgrádban végezte, közgazdasági doktorátust 1911-ben szerzett. 1922 és 1935 között három alkalommal töltötte be a pénzügyminiszteri tisztséget. 1935-től 1939-ig Jugoszlávia miniszterelnöke volt. Külpolitikájában kezdetben igyekezett elhárítani a német és olasz fenyegetést, azonban országa fokozatosan a tengelyhatalmak befolyása alá került, s idővel maga is egyre többet vett át az olasz fasiszta hatalomgyakorlás technikájából. A horvát kérdésben merev álláspontot képviselt, 1939-ben az egyre nyilvánvalóbb vezéri ambíciói mellett ez okozta politikai bukását. Nem sokkal később internálták, s röviddel a háború kitörése után brit fogságba került. 1948-tól Argentínában élt. 1954-ben egyezményt kötött az emigrációban élő Ante Pavelić-tyel, amelyben a második Jugoszlávia felosztását szorgalmazta.
- ³⁸ ČULINOVIĆ (1961) II. 103-104.
- ³⁹ *Mehmed Spaho* (Szarajevó, 1883. március 13. – Belgrád, 1939. június 29.) jogi tanulmányait Bécsben végezte el. 1919-ben az új állam gazdasági és kereskedelmi minisztere volt. 1923-tól a belső hatalmi harcok lezárulása után a Jugoszláv Muzulmán Szervezet megkérdőjelezhetetlen vezetője lett. 1924 és 1929 között pénzügy-, 1927-ben kereskedelmi és ipari miniszter volt. 1932-ben rövid időre letartóztatták, 1935-ben azonban kiegyezett Belgráddal, és közlekedési miniszter lett Milan Stojadinović kormányában. A Cvetković–Maček tárgyalások során határozottan ellenezte Bosznia felosztását. Ebben az időszakban három sikertelen merényletet is elkövette ellene, s nem sokkal később, 1939. június 29-én holtan találtak rá egy belgrádi szállodában. Halálának a körülményei a mai napig tisztázatlanok, vélhetőleg megmérgezték.
- ⁴⁰ PETRANOVIĆ (1988) 267.
- ⁴¹ ČULINOVIĆ (1961) II. 109-110.
- ⁴² PETRANOVIĆ (1988) 267-268.

Dévavári Zoltán: Az illúzió erőszaka. Az első délszláv állam eszme- és politikatörténete (1914–1941)

II. rész (1929–1941)

-
- ⁴³ MIŠOVIĆ, Miloš (1983): *Srpska crkva i konkodatska kriza*. Sloboda, Beograd; ČULINOVIĆ (1961) II. 112-113.; PETRANOVIĆ (1988) 275-276.; MATKOVIĆ (1998) 188-190.
- ⁴⁴ *Dimitrije Ljotić* (Syendrš, 1891. augusztus 12. – Ajdovčina, 1945. április 23.) 1931-ben rövid ideig igazságügyi miniszter volt, 1935-ben létrehozta az integratív jugoszlavizmust, a szerb nacionalizmust, a paraszti paternalizmust és az ortodox vallást egyesítő, antiszemita, korporációs alapokon álló ZBOR Mozgalmat. Jugoszlávia 1941-es szétesését követően a németek egyik legmegbízhatóbb szövetségese, a Szerb Önkéntes Egység szellemi vezetője volt. A háború végén, 1945-ben egy autóbalesetben vesztette életét Szlovéniában.
- ⁴⁵ A ZBOR Jugoszláv Népi Mozgalom 1935. január 6-án Ljubljánában alakult meg Dimitrije Ljotić vezetésével. A fasiszta korporációs alapokon álló, kifejezetten antiszemita mozgalom, ideológiájában az integratív jugoszlavizmust, a szerb nacionalizmust, a paraszti paternalizmust és az ortodox vallást egyesítette. A ZBOR-t 1937-től a náci Németország titkos pénzcsontrónakon keresztül támogatta. Ennek ellenére az 1938-as választásokon nem sikerült jelentős támogatásra szert tennie, mivel mindössze 1%-nyi szavazatot kapott. A szerb–horvát kiegyezést követően, 1940 októberében a jugoszláv hatóságok betiltották a működését. 1941-ben az ország szétesése után azonban a német megszállás alá kerülő Szerbiában az egyetlen engedélyezett politikai párt lett.
- ⁴⁶ MATKOVIĆ (1998) 199.
- ⁴⁷ *Dragiša Cvetković* (Niš, 1893. január 15. – Párizs, 1969. február 18.) az első világháborúban a szerb hadseregben szolgált, jogi tanulmányait 1934-ben Szabadkán fejezte be. 1928-ban vallásügyi miniszter volt, a diktatúra bevezetése után rövid időre letartóztatták. 1935-ben Niš polgármestere volt, ezt követően 1935 és 1939 között a szociális és egészségügyi miniszteri, majd igazságügy-miniszterhelyettesi funkciókat töltötte be. 1939-ben kiegészített a horvát ellenzék vezetőjével, Vlatko Mačekkel, aminek köszönhetően létrejött a valós autonómiával bíró horvát bánóság. 1941. március 25-én Bécsben a Koronatanács utasítására Aleksandar Cincar-Marković külügyminiszterrel együtt aláírta Jugoszlávia csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez. A két nappal később bekövetkezett katonai puccs során rövid időre letartóztatták. Az ország szétesését követően a német hatóságok két és fél hónapra a banjicai koncentrációs táborba internálták. 1944 szeptemberében előbb Rómába, majd Párizsba emigrált. A háborút követően a kommunista hatóságok 1945. szeptember 15-én népellenességgé és háborús bűnössé nyilvánították. Rehabilitációjára 2009. szeptember 25-én került sor.
- ⁴⁸ MATKOVIĆ (1998) 199.
- ⁴⁹ ČULINOVIĆ (1961) II. 142-143.
- ⁵⁰ PETRANOVIĆ (1988) 292-296
- ⁵¹ *Ivan Šubašić* (Vukova Gorica, 1892. május 7. – Zágráb, 1955. március 22.) teológiai tanulmányait Zágrábban végezte. Osztrák-magyar katonaként orosz fogságba esett, majd belépett a szerb önkéntes hadsereg egységébe. A háború után jogi tanulmányokat folytatott, s Zágrábban doktorált. Ügyvédként a politikai élet élvonalától egészen 1938-ig távol tartotta magát. Mérsékelt horvát politikusként Maček mellett vett részt a szerb-horvát tárgyalásokban. 1939. augusztus 24-től 1941. április 10-ig horvát bán volt. Jugoszlávia 1941-es összeomlása után elhagyta az országot, formálisan egészen 1943. június 13-ig viselte a báni tisztségét. 1944. július 8-a és 1944. november 2-a között az emigráns kormány miniszterelnöke, külügy- és pénzügyminisztere volt. 1944 májusában Vis szigetén találkozott Josip Broz Titoval, a háború után 1945. március 7-én a jugoszláv átmeneti kormány a külügyminiszterévé nevezték ki. Tiltakozásul a végleges kommunista térnyerés miatt, 1945 októberében lemondott, s teljesen visszavonult a közélettől. Élete hátralévő részében a kommunista titkosszolgálat, az OZNA állandó megfigyelése alatt állt. 1955-ben bekövetkezett halálakor tízezres tömeg kísérte végső nyughelyére.
- ⁵² A horvát bánóság felállítását elrendelő rendelet (Rendelet a Horvát Bánásgról. 1939. augusztus 26.) szövegét magyarul lásd: A. SAJTI (1989) 240-242.
- ⁵³ ČULINOVIĆ (1961) II. 168-170.; MATKOVIĆ (1998) 208-210.
- ⁵⁴ 1940. szeptember 27-én Japán, Németország és Olaszország által megkötött szerződés, amely egymás kölcsönös politikai, gazdasági és katonai támogatását garantálta. Az egyezményhez 1940. november 20-án Magyarország, november 23-án Románia, november 24-én Szlovákia, 1941. március 1-én Bulgária is csatlakozott.
- ⁵⁵ A. SAJTI Enikő (2018): A délszláv nemzeti ideológia formaváltozásai. Állami egység vagy nemzeti függetlenség? In: *Globális vetületek*. Ünnepi kötet Fischer Ferenc 65. születésnapjára. Szerk.: VITÁRI Zsolt. PTE BTK Történettudományi Intézet – Fakultás Kiadó, Pécs–Budapest, 103-110.